

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ - ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ζ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 2022

Σ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

*Αφιερώνεται
στη μνήμη των θυμάτων της Covid 19*

ΧΟΡΗΓΟΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΔΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΓΑΥΦΑΔΟΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΗΛΕΙΑΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ Ν. ΙΩΝΙΑΣ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΨΥΧΙΚΟΥ

ΛΙΓΕΑΣ ΑΜΚΕ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΦΕΛΟΥΣ ΕΡΓΟΥ

ISBN 978-618-84068-8-9

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Σ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Επιμέλεια:

Ιωάννα Στουφή-Πουλημένου
Σταύρος Μαμαλούκος

ΑΘΗΝΑ 2022

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ*

Αρχιτεκτονική – Ζωγραφική – Γλυπτική - Μικροτεχνία

Αρχαιακές και Επιγραφικές Μαρτυρίες

Καταγραφές - Συντήρηση

* Τα κείμενα των ανακοινώσεων παρατίθενται στον τόμο αυτό κατά θεματικές ενότητες και κατ' αλφαβητική σειρά των συγγραφέων.

APXITEKTONIKH

Ελευθέριος Π. Περρωτής

Η ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΟΡΩΝΗΣ*

Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Δημητρίου Κορώνης βρίσκεται στο κέντρο της ομώνυμης πλατείας της πόλης. Τα παλαιότερα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας σχετικά με το ναό συνδέονται με την περίοδο της δεύτερης βενετοκρατίας στην Πελοπόννησο (1685-1715). Στη σύντομη αυτή περίοδο, που χαρακτηρίστηκε από καινοφανείς κοινωνικές πραγματικότητες και την ανάδυση νέων συλλογικών ταυτοτήτων¹, η ενεργή βοήθεια του ντόπιου χριστιανικού στοιχείου στους Βενετούς κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλης είχε ως αποτέλεσμα την έμπρακτη ανταπόκριση των τελευταίων σε αιτήματα των κατοίκων της Κορώνης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι Βενετοί θα ενισχύσουν με γαίες και χρηματικά ποσά όχι μόνο τα φυσικά πρόσωπα των ορθόδοξων ιερωμένων, αλλά και ιερών τους καθιδρυμάτων, ναών και μοναστηριών, με τρόπο που θα αναδείκνυαν την κοινότητα σε έμμεσο διαχειριστή της εκκλησιαστικής περιουσίας και κύριο όργανο της τοπικής διοίκησης.²

Στη διάρκεια της πολιορκίας, ο χώρος του ναού θα περιοριστεί εξαιτίας των πολλών ταφών, που έγιναν στο εσωτερικό του μετά τη μάχη στο φρούριο. Για το λόγο αυτό, η ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα που κατοικούσε μαζί με τον

* Θερμές ευχαριστίες στην προϊστάμενη των ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Μεσσηνίας, κα Αναστασία Μηλίτση-Νίκα, η οποία μου εμπιστεύθηκε το παρόν αρχειακό υλικό με πλήρη συναίσθηση, ως προς το αδημοσίευτο του χαρακτήρα του, αλλά και στον μέχρι πρότινος γραμματέα του Δικτύου Φίλων Κάστρου Κορώνης, Δημήτρη Κυριαζή, για την πολύτιμη βοήθειά του, ως προς τη φωτογράφιση μέρους της εκκλησίας και των εικόνων της. Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω τον μέχρι πρότινος εφημέριο του μητροπολιτικού ναού Αγίου Δημητρίου Κορώνης, οσιολογιώτατο ιερομόναχο Σεβαστιανό Βογιατζή, καθώς και τον αρχιερατικό επίσκοπο Κορώνης, αιδεσιμώτατο πρωτοπρεσβύτερο Παναγιώτη Τσιριγώτη και νυν εφημέριο του ναού.

¹ Α. Παπαδιά-Δάλα, «Κοινωνία και κοινότητες στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο της Β' Βενετοκρατίας», στο: *Βενετικοί χάρτες της Πελοποννήσου τέλη 17ου - αρχές 18ου αιώνα. Από τη συλλογή του Πολεμικού Αρχείου της Αυστρίας*, Αθήνα 2018, 59.

² Αυτ., 65.

επίσκοπό της εκτός του φρουρίου³, στο Βαρώσι, με αίτημά της προς τους νέους κυριάρχους θα ζητήσει την ανοικοδόμηση νέου ναού στην ίδια θέση όπου βρισκόταν ο μέχρι πρότινος παλαιός ναός. Το αίτημα θα γίνει δεκτό, όπως πληροφορούμαστε τόσο από την απογραφή του 1689 (Corner) όσο και από την αντίστοιχη του 1700 (Grimani).⁴ Ενώ, θα «προικοδοτηθεί» και με εκτάσεις εκτός της πόλης (7.4.1686), αλλά και με 1500 ελαιόδεντρα στην ευρύτερη περιοχή.⁵ Εντυπωσιακός αριθμός αν σκεφτούμε ότι χρειάστηκε η περιουσία 20 ναών στην περιοχή της Καλαμάτας και της Ζαρνάτας, για να συγκεντρωθούν μόλις 130 ρίζες ελιές.⁶

Τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν τις μόνες πληροφορίες που διαθέτουμε για το ναό έως την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Θα χρειαστεί να φτάσουμε στα μέσα του 19ου αιώνα, όταν ένα μέρος από τα πιο δυναμικά στοιχεία του κοινωνικού ιστού της πόλης, έμποροι και κτηματίες, θα αναλάβουν την εκ βάθρων ανακαίνισή του, όχι ως έργο της κοινότητας ή του εκκλησιαστικού συμβουλίου, αλλά με τη μορφή χορηγίας. Με τον τρόπο αυτό, ο ναός του Αγίου Δημητρίου θα αποκτήσει ιδιαίτερη ταυτότητα και θα μας «αποκαλύψει» ότι η εκκλησία δεν ήταν μόνο χώρος άσκησης και διαφύλαξης της ορθόδοξης πνευματικότητας, αλλά και πυρήνας κοινωνικής ζωής και συντεχνιακής δραστηριότητας.⁷

Το υλικό που μελετάμε εδώ, μας μεταφέρει στην περίοδο της πληθυσμιακής και οικονομικής ανανέωσης της πόλης, στη διάρκεια της συνταγματικής μοναρχίας του Όθωνα (1844-1862), όταν ήδη είχαν τεθεί και εφαρμόζονταν οι καινούργιες αρχές σύνθεσης και τα μορφολογικά στοιχεία, όχι μόνο για τα κοσμικά κτίρια, αλλά και για τους κλάδους της εκκλησιαστικής τέχνης.

Διερευνώντας το Αρχείο Συμβολαιογραφούντων Ειρηνοδικών Κορώνης (1836-1857), που απόκειται στα ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Μεσσηνίας και ανήκει στο αρχαιακό σώμα της περιφέρειας του τέως ειρηνοδικείου Κορώνης, νυν Παμίσου με έδρα την Κορώνη, που καλύπτει την περίοδο 1836-1936⁸, εντοπίσαμε μια συμβολαιογραφική πράξη, στο φάκελο επτά, που αποτελεί την πρώτη πληροφορία τεκμηρίωσης του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Δημητρίου τόσο για το 19ο

³ Δ. Μιχάλαγα, *Συμβολή στην εκκλησιαστική ιστορία της Πελοποννήσου κατά τη Β' Βενετοκρατία (1685-1715)*, Αθήνα 2008, 161.

⁴ Κ. Ντόκος, «Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β' Ενετοκρατίας. Ανέκδοτα έγγραφα εκ των Αρχείων Ενετίας», *Β – ΝJ* 21 (1976), 122.

⁵ Μιχάλαγα, *Συμβολή στην εκκλησιαστική ιστορία της Πελοποννήσου κατά τη Β' Βενετοκρατία (1685-1715)*, 239, 418-419.

⁶ *Αυτ.*, 358.

⁷ Α. Χαραλαμπίδης, *Συμβολή στη μελέτη της εφτανησιώτικης ζωγραφικής του 18ου και του 19ου αιώνα*, Ιωάννινα 1978, 21.

⁸ Κεφαλαϊώδης αναγραφή αρχαιακού υλικού ΓΑΚ/Αρχεία Νομού Μεσσηνίας, Καλαμάτα 1997, 50.

αίωνα όσο και για την εκ βάθρων ανακαίνισή του. Συμπληρωματικά σε αυτό θα εξετάσουμε και το εικονογραφικό πρόγραμμα του τέμπλου, έργο του Ιωάννη Γ. Ταμβάκη, καθώς και την ανυπόγραφη φορητή εικόνα, «Ο Άγιος Πέτρος Μετανοών», μια δογματικά φορτισμένη δυτική παράσταση που βρίσκει θέση κατά κύριο λόγο στα τέμπλα των ναών της Ζακύνθου. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με το συμβόλαιο-συμφωνία μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε μια πρώτη εικόνα για το ιδιαίτερα μεγαλεπήβολο, ίσως και δαπανηρό έργο της ανακαίνισης που διήρκεσε πάνω από μια δεκαετία και τελικά έμεινε ανολοκλήρωτο.

Η επιβλητικών διαστάσεων ξυλόστεγη μονόχωρη βασιλική, επτανησιακού τύπου, του Αγίου Δημητρίου θα λάβει εν μέρει τη σημερινή της μορφή, στο πλαίσιο ενός οικοδομικού προγράμματος, που θα ξεκινήσει στα μέσα του 19ου αιώνα. Με το Β. Δ. της 27ης Μαΐου 1836, «Περί τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων», το δικαίωμα ανέγερσης νέων ναών παραχωρήθηκε στο δήμο⁹, ενώ λίγο νωρίτερα με το αντίστοιχο διάταγμα της 10ης (22) Ιανουαρίου 1834, «Νόμος περί συστάσεως τῶν Δήμων», είχε εκχωρηθεί στους δήμους και η διοίκησή τους.¹⁰ Οι δήμοι, υπό την τυπική δέσμευση του σεβασμού των λατρευτικών αναγκών των πιστών, αποφάσιζαν για την ανέγερση, τη συντήρηση και τη διακόσμηση των ναών, θέτοντας και τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση οικοδομικής άδειας, με κριτήρια την αρτιότητα και την ορθόθηνια διάταξη του οικοπέδου σε σχέση με τη ρυμοτομική γραμμή του σχεδίου.¹¹ Οι άδειες οικοδόμησης δεν περιλάμβαναν στοιχεία μορφολογικής οργάνωσης των όψεων, με εξαίρεση τις οικοδομικές άδειες των Επτανήσων, αλλά και της τοπικής περίπτωσης που διερευνούμε, όπου διατηρήθηκε η παράδοση της περιγραφής των στοιχείων των προσόψεων. Με τον τρόπο αυτό, οι ναοί και τα αντικείμενα λατρείας δεν αντιμετωπίστηκαν μόνο ως μνημεία και έργα τέχνης, αλλά και ως ζώντες οργανισμοί¹², που επέβαλαν τα δικά τους μέτρα. Με βάση τα δεδομένα αυτά, η συμμετρία και ο κανονικός σχεδιασμός της κάτοψης και των όψεων θα αποτελέσουν δομικά στοιχεία των «οθωνικών» ναών. Η υπακοή στη συμμετρία και την κανονικότητα, τουλάχιστον στα μεγάλα αστικά κέντρα, στάθηκε η αφορμή για τη σχετική προσαρμογή στα δεδομένα της κάθε πόλης. Η γεωμετρική οργάνωση ήταν απόλυτα σχετική, αφού διατηρείτο σε κάποιο βαθμό η προϋπάρχουσα κατάσταση παρά τις σχεδιαστικές παρεμβάσεις. Σε αυτή την κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε και τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Δημητρίου.

⁹ Εφημερίς της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ 22/Α/27-05-1836), 89.

¹⁰ Η. Μαυρομούστακου, «Το ελληνικό κράτος 1833-1871. Β. Πολιτικοί θεσμοί και διοικητική οργάνωση», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 4ος, Αθήνα 2003, 31.

¹¹ Δ. Μονιούδη-Γαβαλά, *Πολοδομία στο ελληνικό κράτος, 1833-1890*. Αθήνα – Ερμούπολη – Μεσολόγγι – Αγρίνιο – Αίγιο – Σπάρτη, Αγρίνιο 2012, 64.

¹² Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Τέχνη και Λατρεία. Κείμενα για τη ζωγραφική στην ορθόδοξη εκκλησία*, Αθήνα 2001, 74.

Πρωταρχικός στόχος υπήρξε η αύξηση του όγκου διατηρώντας όμως το υπάρχον εμβαδόν μέσω της κατασκευής νέας στέγης και διώροφου γυναικωνίτη, που θα προσέδιδαν μεγαλοπρέπεια και εντυπωσιακά «ανοίγματα». Επίσης, θα γίνονταν επεμβάσεις τόσο στην εξωτερική όψη όσο και στο εσωτερικό. Για το λόγο αυτό, θα δοθεί ιδιαίτερο βάρος στη διαμόρφωση και τη διακόσμηση της δυτικής όψης, από την οποία εισέρχονταν οι προσκυνητές στο ναό, στην υιοθέτηση νεοκλασικών στοιχείων στη διακόσμηση της οροφής, των πλευρικών τοίχων και των παραθύρων του ιερού βήματος, καθώς και στην κατασκευή εσωτερικών κιόνων, ώστε από μονόχωρη να μετατραπεί σε τρίκλιτη βασιλική. Παράλληλα, στο πλαίσιο των επιταγών της πρώιμης ελλαδικής ναοδομίας για συμβολική αναπροσαρμογή του ναού θα υιοθετηθεί πολύκογχο ασύμμετρο ιερό βήμα, με σκοπό την τιμή περισσότερων αγίων. Με τον τρόπο αυτό, ο ναός από δισυπόστατο, αφιερωμένος στον άγιο Δημήτριο και τον άγιο Σπυρίδωνα, θα μεταβληθεί σε τρισυπόστατο, με την προσθήκη και του αγίου Διονυσίου. Η προσθήκη αυτή δεν είναι εμφανής εξωτερικά αλλά μόνο εσωτερικά, όπου στη νότια πλευρά εκτός από την κόγχη της πρόθεσης υπάρχει και μια ακόμη αψιδόμορφη κόγχη.

Η συμφωνία που συνάφθηκε μεταξύ των επιτρόπων και των εργολάβων, πέραν των όρων της εκτέλεσης του έργου, της πληρωμής του συνεργείου και των υποχρεώσεων και των δύο πλευρών απέναντι σε αυτό, συμπληρώνεται με το εντυπωσιακό στοιχείο των σχεδιαστικών αποτυπώσεων τόσο της δυτικής εξωτερικής όψης όσο και του εσωτερικού διακοσμητικού μοτίβου. Στα σχέδια αυτά, παρατηρούμε ότι χρησιμοποιούνται νεοκλασικιστικά στοιχεία εκλεκτικιστικής προέλευσης, όπως είναι τα φύλλα άκανθας, τα ανθέμια και τα γεωμετρικά μοτίβα.

Στις 22 Μαρτίου 1853, στο ειρηνοδικείο Κορώνης παρουσιάστηκαν οι επιτροπικοί του ναού, Πανάγος Παυλάκης, Νικόλαος Περιβολαράκης και Ηλίας Σακκόπουλος και ζήτησαν από τον ειρηνοδίκη Ιωάννη Ν. Πατρώνα, που εκτελούσε και χρέη συμβολαιογράφου, να προχωρήσει στη σύνταξη «συμβολαίου», με τους αδελφούς, Γεώργιο και Ιωάννη Πετρόπουλο. Οι τελευταίοι ήταν «άσβεστοχτίσται» και κάτοικοι του χωριού «*Μαζέηκα τοῦ Δήμου Κλητωρίας τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων*», μιας περιοχής που ήταν τόπος αναφοράς, στο ευρύ χερσαίο χώρο, όχι μόνο για τους μάστορες της πέτρας, αλλά και για τους μαρμαροχτιστάδες. Η ευρύτερη περιοχή των Καλαβρύτων αποτελούσε ονομαστό χώρο οικοδομικών εργαστηρίων, που δραστηριοποιούνταν κυρίως στην Κορινθία, το Άργος, το Ναύπλιο και την Ερμιονίδα, γνωστοί ως «Βαρβαρίτες» ή «Κλουκινιώτες».¹³ Όμως, τα «τοπικά οικοδομικά εργαστήρια» της Πελοποννήσου – από καταγωγή ή διαμονή – δεν ήταν πάντοτε πελοποννησιακά και αυτοί

¹³ Α. Πετρονιώτης, «Τα τοπικά οικοδομικά εργαστήρια της νεοελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο», *Αρμολόγ* 10 (1980), 57.

είναι ένα κοινωνικο-οικονομικό φαινόμενο, που συνδέεται τόσο με τα όρια των περιοχών δράσης όσο και με τη δραστηριότητα των εργαστηρίων τους.

Το πρόγραμμα ανακαίνισης του ναού προέβλεπε την κατασκευή στο «μέσον του ταβανίου όπου ή θέσις τό καλεῖ ἐπτάν κοινῶς λεγομένας κορνίζας γλυπτὰς εἰς γῆψον καὶ γύρωθεν δέ εἰς τό περβάζιν τοῦ ταβανίου κατ' αὐτόν τόν τρόπον ἐν κόσμημα λεγόμενον κοινῶς, ἄμπελος, ἐξαίρουμένων δέ τῶν ταβανίων τοῦ γυναικονίτου καὶ τοῦ // ἱεροῦ // τὰ ὁποῖα ὀφείλουν μόνον // νὰ ἐπιχρήσωσι δι' ἄσβέστου καὶ γήψου ἀπλῶς χωρὶς σκαλισμάτων καὶ κατασκευῆς κορνιζῶν κατὰ τό ἐπισυναπτόμενον ἐν τῷ παρόντι σχέδιον». Με τον τρόπο αυτό, στις μακρές πλευρές του ναού από το ύψος των παραθύρων και πάνω, διανοίγονται τρεις ταινίες που περιτρέχουν την βόρεια και τη νότια πλευρά μέσω του τέμπλου και του γυναικωνίτη. Οι δύο κοσμούονται με επιχρυσωμένα γλυπτὰ φυτικά μοτίβα, ενώ, η τρίτη αποτελεί το γείσο από το οποίο αρχίζει να «ξεδιπλώνεται» η βάση της ουρανίας, δηλαδή της οροφής του ναού, η οποία κοσμεῖται με τις ολόσωμες παραστάσεις των προφητῶν της Παλαιάς Διαθήκης και στο κέντρο της μέσα σε ελλειπτικό πλαίσιο βρίσκεται η εικόνα του Παντοκράτορα. Στην προκειμένη περίπτωση έχουμε σκαφοειδή οροφή με ημικυλινδρικές καμάρες, στοιχείο που έχει τις ρίζες του σε παλαιότερα αρχιτεκτονικά πρότυπα θολοδομίας.

Προχωρώντας, σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας, οι μαρμαροχτιστάδες θα έπρεπε να επιχρίσουν όλες τις εσωτερικές πλευρές του τοίχου, καθώς και τις αντίστοιχες του γυναικωνίτη και του ιεροῦ, «δι' ἄσβέστου καὶ γήψου στιλπνοθέντως ... διὰ μαρμαροκονίας καὶ σχηματίζοντως ἐπ' αὐτῶν τετράγωνα διὰ γραμμῶν», με τη διαφορά ότι οι εσωτερικές πλευρές του γυναικωνίτη και του ιεροῦ δε θα έφεραν το κόσμημα του επισυναπτόμενου σχεδίου, σε αντιδιαστολή με τις αντίστοιχες πλευρές «τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῶν στασημάτων μέχρι ἐπίσης τοῦ (sic) ὀροφῆς». Το στοιχείο του γυναικωνίτη μας προβληματίζει γιατί πιθανότατα δεν αναφέρεται στον υπάρχον αλλά κάποιον παλαιότερο, που δεν είναι σε εμάς σήμερα γνωστός, παρά μόνο από τη συγκεκριμένη αναφορά. Από την άλλη πλευρά, οι δύο θύρες του ναού θα έφεραν εσωτερικά «περικοσμήματα // καὶ τόξα// κατασκευασθησόμενα διὰ γήψου ὡς ἔχει τό αὐτό σχέδιον». Ο όρος αυτός υποθέτουμε ότι αναφέρεται στη δυτική και όχι στη νότια είσοδο και αυτό γιατί στους ναούς που ακολουθούν τις επτανησιακές επιδράσεις, το σχῆμα της ενιαίας οξυκόρυφης διαμόρφωσης θα κυριαρχήσει στη δυτική όψη, αν και κατὰ κανόνα η όψη αυτή δεν είναι η κύρια όψη του ναού και για το λόγο αυτό μένει συνήθως αδιάθρονη.¹⁴ Στις περιπτώσεις, όπως και στη δική μας, που η όψη αυτή αποτελεί την πρόσοψη, η όλη σύνθεση οργανώνεται γύρω από μια κεντρική αψιδωτή διάταξη που περιλαμβάνει τους φεγγίτες και τη θύρα. Για το λόγο αυτό, στην οργάνωση αυτής της όψης δινόταν ιδιαί-

¹⁴ Γ. Πουλημένος, *Η ελλαδική ναοδομία στην περίοδο του νεοκλασικισμού (1830-1912)*, Αθήνα 1997 (στο εξής: Πουλημένος, *Ελλαδική ναοδομία*), 126.

τερη προσοχή με την προσθήκη πολύτοξης στοάς / εξωνάρθηκα, όμοιας με εκείνη που απαντάται στο ναό του Αγίου Δημητρίου.

Τα διακοσμητικά χαρακτηριστικά και οι γλυπτές πλαισιώσεις, με τους φεγγίτες να προσδίδουν συμβολικό ή αποτρεπτικό χαρακτήρα¹⁵ ξεκινούσαν από το θύρωμα και κατόπιν προσαρμόζονταν στα πλαίσια των παραθύρων.¹⁶ Γεγονός, που φανερώνεται και από το συμπληρωματικό στοιχείο του δεύτερου όρου της κατασκευαστικής συμφωνίας, ότι «κατά τό αυτό δέ σχῆμα τῶν θυρῶν θέλουν τοιουτοτρόπως κατασχεβάσει ἐσωτερικῶς καί τὰ δύο ἐμπροσθινά παράθυρα τοῦ ναοῦ τὰ ὑπάρχοντα κατά τό ἱερὸν ἥτοι ἐκεῖνα τῶν μεσιμβρινῶν καί τὰ ἄλλα τῶν ἀρκητικῶν πλευρῶν». Τα δύο αυτά παράθυρα έφεραν εσωτερικό κορνίζωμα, με μικρές παραστάδες, που στέφονταν από ένα οριζόντιο περιστύλιο. Ενώ, τα υπόλοιπα παράθυρα θα κατασκευάζονταν «ὅπως ἡ θέσης καί ἡ τέχνη αὐτῶν τό καλέσει». Δυστυχώς, σήμερα, τόσο το σχέδιο των θυρών όσο και των παραθύρων έχει αλλοιωθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό, ώστε να διασώζονται εν μέρει οι επιζωγραφισμένες λευκού χρώματος παραστάδες και το ένα από δύο παράθυρα της δυτικής εισόδου και συγκεκριμένα αυτό στα δεξιά. Το συγκεκριμένο είναι ορατό μόνο από το εσωτερικό του ναού, λόγω μιας προσθήκης που πραγματοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί το σχέδιο των μέσων του 19ου αιώνα.

Μεταξύ των υποχρεώσεων του οικοδομικού συνεργείου ήταν και το να «[[κατασχεβάσουν]] // σχηματίσουν// δι' ἀσβέστου καί γήψου ἔξ στήλας ἥτοι κίονας», που θα χώριζαν «ἀνά τρεῖς ἐφ' ἑκατέρας» το εσωτερικό του ναού δημιουργώντας τρία κλίτη, που θα έφεραν «τά ἀναγκαῖα ποικήλματα» και θα εκτείνονταν «ἀπό τῶν στασιδίων μέχρι τοῦ (sic) ὀροφῆς». Για τους κίονες, η χρήση του ασβέστη κρινόταν άκρως επιβεβλημένη, όπως και για τις μεγάλες εσωτερικές και εξωτερικές επιφάνειες, καθώς έπρεπε να είναι επιχρισμένοι για να δεχθούν με την τεχνική του τραβηχτού σοβά, όλα εκείνα τα διακοσμητικά στοιχεία που απαιτούσε η κλασικιστική διακοσμητική.¹⁷ Στην κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και την επιμελημένη εξωτερική τοιχοποιία που διασώζεται έως σήμερα, καθώς ακολουθεί τα σχεδιαστικά πρότυπα της συμφωνίας του 1853. Εκτός από τις δεσμεύσεις του οικοδομικού εργαστηρίου υπήρχαν και οι υποχρεώσεις των επιτρόπων-χορηγών, οι οποίοι θα κάλυπταν με δικά τους έξοδα την κατασκευή της ουρανίας, μέσω της χορήγησης των

¹⁵ Θ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, «Νεωτεριστικά στοιχεία στις τρίκλιτες βασιλικές του 19ου αιώνα στον Ελλαδικό χώρο», στο: Α' Επιστημονικό Συμπόσιο Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης (Β' Αμφιβ. Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 14-15 Μαρτίου 2008). Πρακτικά, Αθήνα 2009, 195.

¹⁶ Α. Καπανδρίτη, Η εκκλησιαστική λιθογλυπτική στα Επτάνησα (τέλη 16^{ου} - 19^{ου} αι.), τ. 1, Θεσσαλονίκη 2013, 58.

¹⁷ Πουλημένος, Ελλαδική ναοδομία, 118.

υλικών, «σανίδια, καρφιά και λοιπά ἀναγκαῖα», προς τους τέκτονες, ενώ παράλληλα, θα εξασφάλιζαν τις σκαλωσιές και τα αντίστοιχα υλικά προς το συνεργείο των ασβεστάδων.

Ως επιστέγασμα των παραπάνω δεσμεύσεων καθορίστηκε η αμοιβή του συνεργείου με την «ἀντιμισθία τῶν ἐργολάβων», που προέβλεπε όχι μόνο την καταβολή χρημάτων, αλλά και την κάλυψη της διατροφής τους για όσο διάστημα θα εργάζονταν στο εν λόγω έργο. Σύμφωνα με αυτή θα λάμβαναν συνολικά 1400 δρχ., σε τρεις ίσες δόσεις, που θα καθορίζονταν από την εξέλιξη του έργου, ενώ είχαν ήδη λάβει ως προκαταβολή το ποσό των 180 δρχ. Η διατροφή τους θα αποτελείτο από «ἐξακοσίας ὀκάδας σίτου, ἐξακοσίας σμιγοῦ, χιλίας ὀκάδας οἴνου, δυακοσίας ὀκάδας κρέατος» και «ὀγδοήκοντα ὀκάδας ἐλαίου». Από τις ποσότητες που διατέθηκαν υποθέτουμε ότι πρόκειται πιθανόν για πολυπληθές οικοδομικό εργαστήριο, αν σκεφτούμε ότι η ενδοχώρα της Κορώνης μπορούσε να καλύψει σε αρκετά μεγάλο βαθμό τις επισιτιστικές ανάγκες των κατοίκων της ίδιας της πόλης, αλλά και ότι 1 οκά αντιστοιχούσε σε 1.282 γρ.

Από την άλλη πλευρά, η κομπανία των ασβεστάδων υποσχόταν να επανέλθει στην Κορώνη τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ώστε να «ὑποδείξωσι τό σχέδιον καθ' ὃ θέλουν οἱ τέκτονες» και «μετά τήν ἀποπεράτωσιν τοῦ ταβανίου νά κάμωσιν ἑναρξιν τοῦ ἔργου τό ὅποιον ἀναλαμβάνωσι». Η δέσμευση των εργολάβων συμπληρώθηκε και με την υπόσχεση ότι η ανακατασκευή του ναού θα γινόταν σύμφωνα με το επισυναπτόμενο σχέδιο και ότι θα ήταν υπόλογοι για οποιαδήποτε επιδιόρθωση του έργου εάν αυτό δεν ήταν «στερεόν καί κατὰ τὰ συμφωνηθέντα». Με την υπόσχεση αυτή ολοκληρώνεται η συμφωνία για την ανακαίνιση του ναού, με τα οικονομικά μέσα να αποτελούν το μοχλό πίεσης, που θα έβεταν τα όρια τόσο για την εξέλιξη όσο και για την ολοκλήρωσή του. Η πράξη της συμφωνίας κλείνει με την κοστολόγηση του έργου από τον ειρηνοδίκη συμβολαιογραφούντα, στο ποσό των 1010 δρχ., με σκοπό «τόν ὑπολογισμόν τοῦ τέλους τοῦ χαρτοσήμου». Στοιχείο, που ίσως μας φανερώνει ότι δεν είχε πραγματοποιηθεί μέχρι τότε αντίστοιχο έργο είτε σε επίπεδο δήμου είτε ως χορηγία, γεγονός που δημιουργούσε διαδικαστικές δυσκολίες.

Ο δεύτερος άξονας του προγράμματος ανακαίνισης του ναού συνδέεται με την εκκλησιαστική ζωγραφική και συγκεκριμένα με τις εικόνες του τέμπλου, έργο του αγιογράφου Ιωάννη Ταμβάκη και την ανυπόγραφη φορητή εικόνα, ο «Άγιος Πέτρος Μετανοών». Πρόκειται για μια δογματικά φορτισμένη δυτική παράσταση, που μαζί με την απεικόνιση της Παναγίας στον εικονογραφικό τύπο της Mater Dolorosa ήταν πολύ δημοφιλής στις χώρες που είχαν δεχθεί την επίδραση του μπαρόκ και απαντά συχνά στη ζακυνθινή τέχνη από τα τέλη του 18ου αιώνα, κυρίως ως μέρος συνόλων με θέμα το Πάθος του Χριστού.¹⁸ Το

¹⁸ Ζ. Μυλωνά, «Η Στέψη της Θεοτόκου και άλλα δυτικά θέματα σε εικόνες του 17ου και

θέμα του μετανοημένου Πέτρου, ως αποτέλεσμα της τριπλής άρνησής του, το συναντάμε πολύ πιο σπάνια στον ηπειρωτικό χώρο σε σχέση με τον αντίστοιχο των Επτανήσων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν το εντοπίζουμε σε παράλιες θέσεις της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου, με βενετσιάνικο παρελθόν. Με κάθε επιφύλαξη θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί τμήμα μιας μεγαλύτερης σύνθεσης, που δεν είναι σε εμάς σήμερα γνωστή, καθώς το μόνο στοιχείο που διαθέτουμε συνδέεται με την τοπική λαϊκή θρησκευτικότητα της απόδοσης τιμής προς το πρόσωπό του την τελευταία εβδομάδα πριν από την Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα.

Το ξύλινο τέμπλο του Αγ. Δημητρίου ακολουθεί τα μοτίβα της επτανησιακής τέχνης σε συνδυασμό με τον κλασικιστικό διάκοσμο (άμπελος, επίκρανα, ανθήμια, αφιδώματα). Κοσμείται εξ ολοκλήρου με έργα του Ιωάννη Ταμβάκη, ενός αγιογράφου που εργαζόταν με έδρα τη Ζάκυνθο και φιλοτέχνησε εικόνες για πολλούς ναούς στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Βραΐλα Ρουμανίας).¹⁹ Στο συγκεκριμένο τέμπλο υπάρχουν δυο ιδιαιτερότητες, που η μία απαντάται και στο ναό της Αγίας Κυριακής του Πύργου Ηλείας (1860-1862).²⁰ Εκεί, στις δύο πύλες του ιερού βήματος (νότια και βόρεια) δεν υπάρχουν οι κατά παράδοση εικόνες των Αρχαγγέλων, αλλά των ιεραρχών Μ. Βασιλείου και Γρηγορίου του Θεολόγου.²¹ Το ίδιο εικονογραφικό μοτίβο μαρτυρείται και στον μητροπολιτικό ναό της Κορώνης, όπου όμως εντοπίζονται ορίσμενες διαφορές ως προς την κατεύθυνση των μορφών και των σωμάτων, τον τρόπο απεικόνισης και κατεύθυνσης των ευαγγελίων που κρατούν, καθώς και του χρωματικού βάθους. Το θέμα των ιεραρχών στις θύρες του τέμπλου ολοκληρώνεται με την απεικόνιση του Ιωάννη του Χρυσοστόμου, ως επισκόπου σε στάση ευλογίας στο παραπέτασμα της Ωραίας Πύλης, σύνηθες αγιογραφικό πρότυπο των επτανησιακών ζωγραφικών πρακτικών.

Η δεύτερη ιδιαιτερότητα συνδέεται με την παρουσία του ίδιου του ζωγράφου στην πόλη της Κορώνης, γεγονός που μαρτυρείται από τις δεσποτικές εικόνες του τέμπλου. Σύμφωνα με αυτές, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το ακριβώς επόμενο έργο που ανέλαβε στην Πελοπόννησο μετά τον Πύργο ήταν αυτό στην Κορώνη (1862-1864), και αυτό γιατί η εικόνα του Χριστού, φέρει την υπογραφή «Έγγραφε υπό Ίωάννου Γ. Ταμβάκη, έν Κορώνη τῇ ΚΕ΄ Ιουλίου αωξβ!». Στηρίζουμε αυτή την υπόθεση εργασίας στη δεύτερη κατά σειρά εικόνα, που είναι

του 18ου αιώνα στη Ζάκυνθο», ΔΧΑΕ ΚΒ' (2001), 255-256.

¹⁹ Ν. Γραϊκος, *Ακαδημαϊκές τάσεις της εκκλησιαστικής ζωγραφικής στην Ελλάδα κατά τον 19° αιώνα. Πολιτισμικά και εικονογραφικά ζητήματα*, Θεσσαλονίκη 2011, 538.

²⁰ Α. Μπάχος, «Το σωζόμενο αγιογραφικόν έργον του Ιωάννου Ταμπάκη εις την Ι. Μητρόπολιν Ηλείας», στο: *Ηλειακό Πνευματικό Συμπόσιο (Πύργος – Γαστούνη 26-28 Νοεμβρίου 1993). Πρακτικά*, Αθήνα 1994 (στο εξής: Μπάχος, Έργο Ταμπάκη), 190.

²¹ Μπάχος, Έργο Ταμπάκη, 191.

της Θεοτόκου και φέρει λίγο διαφορετική υπογραφή, «Έγγραφη υπό Ίωάννου Γ. Ταμβάκη Ζακυνθίου, ἐν Κορώνῃ, τῇ Κβ' Αὐγ. αὐξβ!», ενώ με τον ίδιο τρόπο υπογράφονται και οι εικόνες του Ιωάννη του Προδρόμου, στις «... ΙΑ' Σεπτ.^{ου} αὐξβ!» και του τιμώμενου αγίου, στις «... α' Ὀκτωβρίου αὐξβ!». Ακολουθούν κατά χρονολογική σειρά οι υπόλοιπες εικόνες του τέμπλου, με πρώτη αυτή του αγ. Ιωάννη του Χρυσοστόμου, στις «... λ' Ἰανουαρίου αὐξγ!», στη συνέχεια του αγ. Σπυρίδωνα, στις «... ΚΖ' Φεβρουαρίου αὐξγ!», του αγ. Διονυσίου, στις «... Κ' Μαρτίου αὐξγ!», του Μ. Βασιλείου, στις «... Ιδ' Μαΐου αὐξγ!» και τέλος του αγ. Γρηγορίου του Θεολόγου, στις «... Ε' Ἰουνίου αὐξγ!». Μετά την ολοκλήρωση του πρώτου τμήματος ακολουθεί επιστύλιο που κοσμεῖται με δώδεκα μικρά μετάλλια, που απεικονίζουν τους μαθητές του Χριστού και τον ίδιο μέσα στο επίχρυσο διακοσμητικό βάθος της αμπέλου. Ακολουθεί η ζώνη του Δωδεκαόρτου, όπου ξεχωρίζουν τα μετάλλια του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, του Μυστικού Δείπνου και της Πεντηκοστής, για να ολοκληρωθεί με δύο ακόμη διακοσμητικά επιστύλια και να κλείσει με τη στέψη. Εδώ, λόγω του ιδιαίτερου ύψους, το τέμπλο επιστέφεται από αέτωμα που φτάνει μέχρι την ουρανία. Φέρει ως επιγραφή, τη φράση «ΑΓΑΠΑΤΕ ΑΛΛΗΛΟΥΣ», και τον αξονικά τοποθετημένο, μεγαλοπρεπή Έσταυρωμένο με τα Λυπηρά μέσα σε μετάλλια.

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ότι η έρευνα στην ιστορική πραγματικότητα μας αποκαλύπτει ότι όλα είναι αλληλένδετα και αλληλοεξαρτώμενα με την έννοια της ενοποιημένης και παράλληλης δράσης, σε όλους τους τομείς της οικονομικής, κοινωνικής, και πολιτιστικής ζωής.²² Γεγονός, που ερμηνεύεται είτε από το αρχειακό υλικό είτε από το ίδιο το μνημείο ως υλική πραγματικότητα προσώπων ή κοινωνιών του παρελθόντος, που αναπτύσσονται ως δεδομένα διαμόρφωσης των τεκμαρτών αφηγήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η περίπτωση της κατασκευαστικής συμφωνίας για την ανακαίνιση του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Δημητρίου, το τέμπλο του Ιωάννη Γ. Ταμβάκη και η ανυπόγραφη φορητή εικόνα, ο «Άγιος Πέτρος Μετανοών», μας αποκαλύπτουν την επιβίωση της επτανησιακής τέχνης σε συνδυασμό με τον μορφολογικό και ιδεολογικό προσανατολισμό των κλασικιστικών προτύπων της οθωνικής περιόδου. Παράλληλα, μας βοηθούν να εκτιμήσουμε το πώς ένα έργο χορηγίας «άνοιξε» το δρόμο για την υιοθέτηση νέων πολεοδομικών προτύπων, μέσω του συνδυασμού «λαϊκών» στοιχείων και κλασικιστικού εκλεκτικισμού, καθώς μας αποκαλύπτει τη δυναμική των περιφερειακών αστικών κέντρων, ως πόλων εδραίωσης και αφομοίωσης των επιταγών της νεωτερικότητας. Γεγονός, που μας βοηθάει να εκτιμήσουμε γιατί στον 19ο αιώνα, ο τύπος ενός έργου δεν είχε άμεση σχέση με το μέγεθός του, αλλά με το ερώτημα ποιοι τύποι θεωρούνταν αρμοδιότεροι να εκφράσουν τις μεγάλες ή τις μικρές προθέσεις των χορηγών.²³

²² Χ. Μπαμπούνης – Σ. Τουλιάτος, *Μεθοδολογία και ερμηνεία της Ιστορίας*, Αθήνα 2017, 91.

²³ Πουλημένος, *Ελλαδική ναοδομία*, 134.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ²⁴

ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Μεσσηνίας

Αρχείο Συμβολαιογραφούντων Ειρηνοδικίων Κορώνης (1836-1857)

Αριθ. 2122.

Ἐνεφανήσθησαν αὐτοπροσώπως ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ συμβολαιογραφούντος εἰρηνοδίκου Κορώνης, Ἰωάννου Ν. Πατρῶνα, ἐδρεύοντος ἐν τῇ πόλει Κορώνης, ἐν τῷ ἐπὶ τῆς οἰκίας τοῦ Γήπαρη Μουδάκη, κειμένης ἐκ τῆ μεσημβρινῇ πλευρᾷ τῆς ἄνω ἀγορᾶς τῆς πόλεως ταύτης, πρὸς τὸ δυτικόν μέρος αὐτῆς, καταστήματος τοῦ ὁμωνύμου εἰρηνοδικείου ὅπου ἔχω καὶ τὸ Συμβολαιογραφεῖόν μου, οἱ Πανάγος Παυλάκης κτηματίας, Νικόλαος Περιβολαράκης καὶ Ἡλίας Σακκόπουλος ἔμποροι, ἅπαντες ἐπίτροποι τοῦ ἐνταῦθα ναοῦ ὁ Ἅγιος Δημήτριος, κάτοικοι τῆς πόλεως Κορώνης τοῦ Δήμου Κολωνίδων, ἀφ' ἑνός, καὶ ἐξἄλλου οἱ Γεώργιος καὶ Ἰωάννης ἀδελφοὶ Πετρόπουλοι ἀσβεστοχτίσται τὸ ἐπάγγελμα καὶ κάτοικοι τοῦ χωρίου Μαζέχκα τοῦ Δήμου Κλητωρίας τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων, ἅπαντες γνωστοὶ μοι καὶ ἄσχετοι μετ' ἐμοῦ συγγενείας καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν κάτοχι μνημονευομένων μαρτύρων ἐζήτησαν τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος συμβολαίου δι' οὗ συνομολογοῦν τὰ ἀκόλουθα. Οἱ ῥηθέντες ἐπίτροποι τοῦ εἰρημένου ναοῦ συνήψαν μετ' οὓς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην ἀδελφούς Πετροπούλους τὴν ἐξῆς συμφωνίαν. Πρῶτον, οἱ Πετρόπουλοι οὗτοι ὑποχρεοῦνται νὰ ἐπιχρήσωσι τὸ κατασκευασθῆσόμενον ταβάνιον τοῦ εἰρημένου ναοῦ ὁ Ἅγιος Δημήτριος δι' ἀσβέστου καὶ γήψου, κατασκεβάζοντες εἰς μὲν τὸ μέσον τοῦ ταβανίου ὅπου ἡ θέσις τὸ καλεῖ ἐπτάν κοινῶς λεγομένης κορνίζας γλυπτὰς εἰς γῆψον καὶ γύρωθεν δὲ εἰς τὸ περβάζιν τοῦ ταβανίου κατ' αὐτόν τὸν τρόπον ἐν κόσμημα λεγόμενον κοινῶς, ἄμπελος, ἐξαιρουμένων δὲ τῶν ταβανίων τοῦ γυναικονίτου καὶ τοῦ // ἱεροῦ ἢ τὰ ὅποια ὀφείλουν μόνον ἢ νὰ ἐπιχρήσωσι δι' ἀσβέστου καὶ γήψου ἀπλῶς χωρὶς σκαλισμάτων καὶ κατασκευῆς κορνιζῶν κατὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον ἐν τῷ παρόντι σχέδιον τὸ ὅποιον ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τούς συμβαλλομένους ἐπαρουσιάσθη παρ' αὐτῶν. Ἐπίσης δέ, νὰ ἐπιχρήσωσι καὶ ὅλας τὰς ἐσωτερικὰς πλευράς τοῦ τοίχου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ καὶ ἐν γένει ὅλας τὰς ἐσωτερικὰς πλευράς τοῦ τε γυναικωνίτου καὶ τοῦ ἱεροῦ δι' ἀσβέστου καὶ γήψου στιλπνοθέντως αὐτὰς διὰ μαρμαροκονίας καὶ σχηματίζοντως ἐπ' αὐτῶν τετράγωνα διὰ γραμμῶν, καὶ τὰς μὲν ἐσωτερικὰς πλευράς τοῦ γυναικωνίτου καὶ τοῦ ἱεροῦ θέλουν ἐπιχρήσει τοιοῦτρόπως καὶ

²⁴ Κατὰ τὴν ἐκδόσιν τηρεῖται ἡ γραφὴ τῶν εγγράφων. Αναλύθηκαν σιωπηρά οἱ βραχυγραφίες, αποκαταστάθηκαν τὰ κεφαλαιὰ γράμματα, ὁ τονισμός καὶ ἡ στίξις. Τυχόν διτογραφίες ἐξοβελίστηκαν σιωπηρά, οἱ προσθήκες καὶ οἱ διαγραφές προστέθηκαν στο ρέον κείμενο.

στιλπνώσει διὰ μαρμαροκονίας ἀπὸ τὴν βάσιν μέχρι τῆς ὀροφῆς, τὰς δὲ πλευράς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῶν στασημάτων μέχρι ἐπίσης τοῦ ὀροφῆς κατὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον ἐπίσης σχέδιον. Δεύτερον, οἱ αὐτοὶ ὑπόσχονται νὰ κατασκεβάζουν τὰς δύο θύρας τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς ἐχούσας περικοσμήματα ||καὶ τόξα|| κατασκεβασθσόμενα διὰ γήψου ὡς ἔχει τὸ αὐτὸ σχέδιον κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ σχῆμα τῶν θυρῶν θέλουν τοιουτοτρόπως κατασκεβάσει ἐσωτερικῶς καὶ τὰ δύο ἐμπροσθινὰ παράθυρα τοῦ ναοῦ τὰ ὑπάρχοντα κατὰ τὸ ἱερὸν ἦτοι ἐκεῖνα τῶν μεσιμβρινῶν καὶ τὰ ἄλλα τῶν ἀρκητικῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ παράθυρα τοῦ ναοῦ θέλουν κατασκεβάσει ὅπως ἡ θέσης καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν τὸ καλέσει καθὼς καὶ τὴν θύραν τοῦ γυναικονίτου, χωρὶς νὰ εἶναι ὁμως ὑπόχρεοι νὰ κατασκεβάζουν τὰ σχήματα τὰ ὁποῖα θέλουν ἔχει τὰ λοιπὰ παράθυρα καὶ αἱ λοιπαὶ θύραι. Τρίτον, // οἱ αὐτοὶ ἐργολάβοι εἶναι ὑπόχρεοι ἐπίσης νὰ [[κατασκεβάζουν]] ||σχηματίσουν|| δι' ἀσβέστου καὶ γήψου ἕξ στήλας ἦτοι κύονας [[τρεῖς μὲν ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου]] ἀνὰ τρεῖς ἐφ' ἑκατέρας τῶν δύο ἐσωτερικῶν πλευρῶν τοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ ἐχούσας τὰ ἀναγκαῖα ποικήλματα καὶ ἐστιλπνωμένας διὰ μαρμαροκονίας ἐκτεινομένας δὲ ἀπὸ τῶν στασιδίων μέχρι τοῦ ὀροφῆς. Τέταρτον, οἱ δὲ εἰρημένοι ἐπίτροποι ὑποχρεοῦνται δι' ἰδίων των ἐξόδων νὰ κατασκεβάζουν τὸ ταβάνι ὅλου τοῦ ναοῦ διὰ τεκτόνων τούς ὁποίους θέλουν μισθώσει αὐτοί, ὥστε οἱ εἰρημένοι ἐργολάβοι, ἀφοῦ τελειώσει τὸ ταβάνι νὰ ἀρχίσωσι τὴν ἐργασίαν των, ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὅλον τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν ἦτοι σανίδια, καρφία καὶ λοιπὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ ταβάνι εἶναι εἰς βάρος τῶν ἐπιτρόπων. Πέμπτον, οἱ αὐτοὶ ἐπίτροποι εἶναι ὑπόχρεοι δι' ἰδίων των ἐξόδων, πρὶν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔργου νὰ κάμουν τὰς ἀναγκαῖας σκαλωσάς. Ἐκτον, ὀφείλουν οἱ ἴδιοι νὰ προμηθεύσωσι δι' ἰδίων των ἐξόδων εἰς τούς εἰρημένους ἐργολάβους ὅλην τὴν ὕλην τὴν ἀναγκαῖαν εἰς τὸ ἔργον τὸ ὅποιον οἱ ἐργολάβοι οὗτοι ἔχουν νὰ κάμωσι, ἦτοι τὸν ἄσβεστον γύψον καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀπαιτεῖ ἐν γένει τὸ ἔργον αὐτὸ. Ἑβδομον, ἡ ἀντιμισθία τῶν ἐργολάβων αὐτῶν διὰ τὸ εἰρημένον ἔργον συνεφωνήθη διὰ δραχμὰς χιλίας τετρακοσίας ἐξ ὧν ἔδωκαν εἰς αὐτούς οἱ ἴδιοι κατὰ λόγον ἀραβῶνος δραχμὰς ἑκατὸν τὰς ὁποίας ὠμολόγησαν οὗτοι ὅτι τὰς ἔλαβον, τὰς δὲ ὑπολοίπους χιλίας τριακοσίας ὑπόσχονται νὰ πληρώσουν εἰς αὐτοῖς εἰς τρεῖς ἴσας δώσεις πληρωτέας τὴν μὲν πρώτην ἅμα ἀρχίσουν τὴν ἐργασίαν των, τὴν δὲ δευτέραν ἀφοῦ φθάσουν εἰς τὸ μέσον τοῦ ἔργου καὶ τὴν τελευταίαν ἅμα μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ, πρὸς δὲ νὰ τούς δώσωσι διὰ τροφήν των ἑξακοσίας ὀκάδας σίτου, ἑξακοσίας σμιγοῦ, χιλίας ὀκάδας οἴνου, δυακοσίας ὀκάδας κρέατος, ὀγδοήκοντα ὀκάδας ἐλαίου καὶ ὀγδοήκοντα δραχμὰς εἰς μετρητάς, // θέλουν δὲ διδοῖν ταῦτα ὡσάκις λαμβάνουν ἀνάγκην οἱ ἐργολάβοι. Ὅγδοον, οἱ ῥηθέντες ἐργολάβοι ὀφείλουν κατὰ τὸν μήνα Ὀκτώμβριον τοῦ τρέχοντος ἔτους νὰ ἔλθουν ἐνταῦθα καὶ ὑποδείξωσι τὸ σχέδιον καθ' ὃ θέλουν οἱ τέκτονες, τούς ὁποίους οἱ ῥηθέντες ἐπίτροποι εἶναι ὑπόχρεοι νὰ μισθώσωσι, κατασκεβάσει τὸ ταβάνιον τοῦ ναοῦ καὶ ἅμα μετὰ τὴν ἀποπερά-

τωσιν τοῦ ταβανίου νὰ κάμωσιν ἑναρξιν τοῦ ἔργου τό ὅποιον ἀναλαμβάνωσι. Ὑπόσχονται δέ οὗτοι ὥστε τό ἔργον τοῦτο ὄχι μόνον νὰ γίνει κατὰ τόν προε-
κτεθέντα τρόπον καί κατὰ τό ἐπισυναπτόμενον σχέδιον ἀλλά καί νὰ εἶναι στε-
ρεόν, ὑποκείμενοι εἰς πᾶσαν ἀποζημίωσιν τοῦ ναοῦ διὰ τήν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ
ἔργου καί τήν τελειοποίησιν αὐτοῦ ἐάν τοῦτο δέν ᾔθελε γίνει στερεόν καί κατὰ
τά συμφωνηθέντα. Ταῦτα συνεφώνησαν οἱ συμβαλλόμενοι ὑποσχόμενοι τήν
πλήρη αὐτῶν διατήρησιν. Ἐξετιμήθησαν δέ παρ' ἐμοῦ τά εἶδη τά ὅποια θέλουν
δωθεῖ εἰς τούς ἐργολάβους διὰ τροφήν των διὰ δραχμάς χιλίας δέκα συμπερι-
λαμβανομένων καί τῶν ἀποδοτέων ὀγδοήκοντα δραχμῶν καί τοῦτο ὄχι δι'
ἄλλον σκοπόν εἰμή διὰ τόν ὑπολογισμόν τοῦ τέλους τοῦ χαρτοσήμου. Διό κατ'
αἴτησιν των συνετάχθη τό παρόν συμβόλαιον, ὅπερ ἀναγνωσθέν εὐκρινῶς καί
μεγαλοφώνως εἰς εὐήκοον τῶν συμβαλλομένων καί τῶν μαρτύρων Νικολάου
Λαχανᾶ κτηματίου καί Γήπαρη Μουδάκη κτίστου, γνωστῶν μοι, πολιτῶν
Ἑλλήνων, κατοίκων τῆς πόλεως Κορώνης τοῦ Δήμου Κολωνίδων καί μή
ἐξαιρουμένων παρὰ τοῦ νόμου ὑπεγράφη παρ' ὧν αὐτῶν καί ἐμοῦ. Ἐγένετο
ἐν τῇ πόλει Κορώνης, ἐν τῷ ἐπὶ τῆς εἰρημένης οἰκίας κατὰστημαν τοῦ ὁμωνύ-
μου Εἰρηνοδικείου ἡμέραν Κυριακήν, εἰκοστήν δευτέραν τοῦ μηνός Μαρτίου τοῦ
χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ τρίτου ἔτους.

Γ: Πετρόπουλος
Ἰον Πετρόπουλος
Π. Παυλάκης
Ἡλίας Κ. Σακόπουλος
Ν. Περβολαράκης
Νικόλαος Κ. Λαχανᾶς
Κύπαρης Μουδάκης

ὁ Συμβολαιογραφῶν
εἰρηνοδίκης Κορώνης
ΙΝ Πατρώνας

Summary

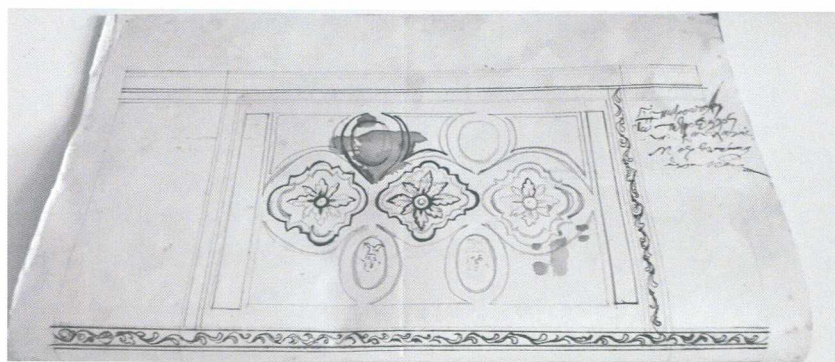
ELEFThERIOS P. PERROTIS

THE RADICAL RENOVATION OF THE CHURCH OF AGIOS DIMITRIOS, CATHEDRAL OF KORONI

As a result of the economic and commercial prosperity of Koroni during the first period of the Modern Greek state (1830-1870) will stand the radical renovation of the metropolitan church of the city, a building of the second Venetian rule. The imposing wooden-roofed one-room basilica of the Ionian type took part of its current form, as part of an artistic program that, although it lasted more than ten years, was eventually left unfinished. According to anecdotal archival testimonies, this work began in 1853, when the ecclesiastical council proceeded to conclude an agreement with Kalavrita limes, in the form of a sponsorship. The purpose of the thorough renovation was to increase the volume while maintaining the existing area through the construction of a new roof and two-storey gynaeceum, as well as a series of interventions both on the outside and inside. The program continued with the construction of the wooden, Russian type, iconostasis, Ionian art, which is adorned entirely with works of the hagiographer Ioannis G. Tamvakis, who acted shortly after the middle of the 19th century. From the initial program, a part of the interior was finally implemented, such as the construction of the ceiling, the plaster side walls, the configuration and the decoration of the west side, which today has been altered for the most part, while the conversion of the interior remained unfinished of the church and the external marble revetment with the corresponding plan of the main entrance.

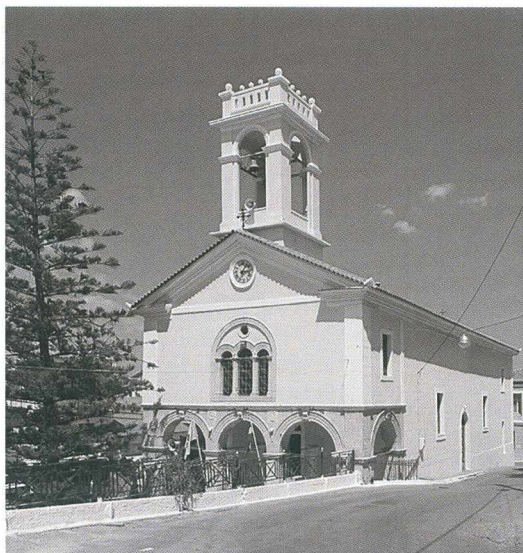

Εικ. 1. Κορώνη. Μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου. Σκαρίφημα δυτικής όψης (1853).

Εικ. 2. Κορώνη. Μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου.
Σχεδιαστικό μοτίβο του εσωτερικού (1853).

Εικ. 3. Κορώνη.
Μητροπολιτικός ναός
Αγίου Δημητρίου.
Άποψη από τα νοτιοδυτικά
(Ε. Περρωτής,
12 Ιουλίου 2017).

Εικ. 4. Κορώνη. Μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου.
Άποψη από τα νοτιοανατολικά (Ε. Περρωτής, 12 Ιουλίου 2017).

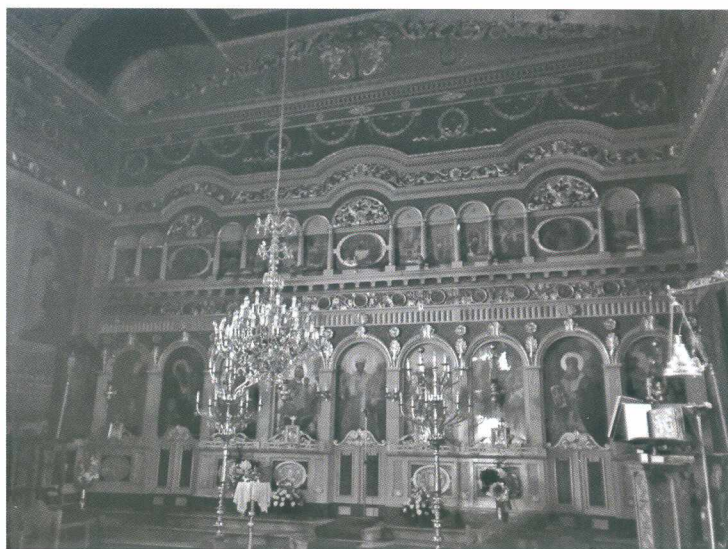
Εικ. 5. Κορώνη.
Μητροπολιτικός ναός
Αγίου Δημητρίου.
Άποψη του εσωτερικού του
ιερού προς τα
βορειοανατολικά.
(Δ. Κυριαζής,
1 Μαρτίου 2020).

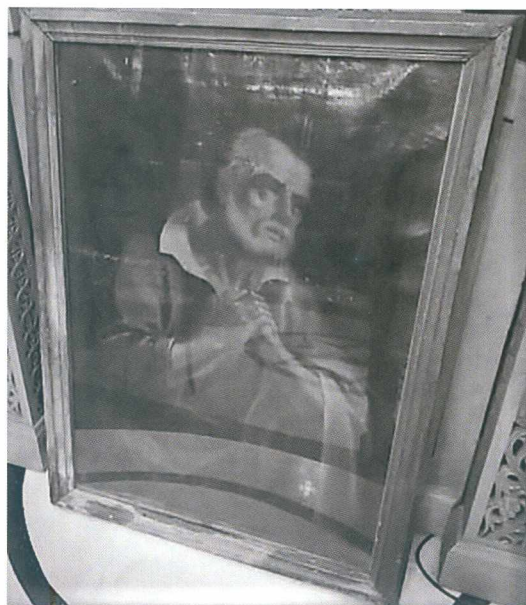
Εικ. 6. Κορώνη. Μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου.
Άποψη του εσωτερικού προς τα βορειοανατολικά (Ε. Περρωτής, 28 Αυγούστου 2019).

Εικ. 7. Κορώνη. Μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου.
Άποψη του εσωτερικού προς τα δυτικά (Ε. Περρωτής, 24 Σεπτεμβρίου 2019).

Εικ. 8. Κορώνη. Μητροπολιτικός ναός Αγίου Δημητρίου.
Το τέμπλο (Ε. Περρωτής, 24 Σεπτεμβρίου 2019).

Εικ. 9. Κορώνη. Ναός
Αγίου Γεωργίου, παρεκκλήσι
μητροπολιτικού ναού
Αγίου Δημητρίου.
Άγιος Πέτρος ο Μετανοών
(Δ. Κυριαζής,
9 Μαρτίου 2020).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιερωνύμου Β', Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	7
Μελέτιου-Αθανάσιου Δημόπουλου, Πρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	8
Χρήστου Καραγιάννη, Κοσμήτορος της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ...	9
Ιωάννας Στουφή-Πουλημένου, Προέδρου του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	11
Πέτρου Κουφόπουλου, του Αναπληρωτή Προέδρου του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών, ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	13
Πρόλογος των Επιμελητών του Τόμου	15

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Δήμητρα Βλαχάβα, Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Κρανιά Πετρίλου στην Ανατολική Αργιθέα (Παναγία Πετριλιώτισσα)	21
Σωτήρης Βογιατζής, Αναζητώντας τους «μοντέρνους» ναούς της Αθήνας	37
Πέτρος Β. Δεβολής, Δύο σύγχρονοι ορθόδοξοι χριστιανικοί ναοί	53
π. Ηλίας Καραλής, Η διαμόρφωση του διακονικού στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική των Επτανήσων. Μεταξύ λειτουργικής χρήσης και λαϊκής θρησκευτικότητας	71
Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, Η ναοδομία στα χρόνια του Καποδίστρια ...	81
Ιωάννης Χ. Καρυδάς, Ηπειρώτικα και λευκαδίτικα καλλιτεχνικά στοιχεία στο ναό του Αγίου Νικολάου Αστακού Ακαρνανίας	93
Πέτρος Μ. Κουφόπουλος - Μαρίνα Μ. Μυριανθέως, Η αρχιτεκτονική του μετοχίου της Μονής Σινά στο Κάιρο	115
Σταύρος Β. Μαμαλούκος - Βασίλης Σ. Μαμαλούκος, Το κωδωνοστάσιο	

του ναού της Υπεραγίας Θεοτόκου Αναφωνήτριας στο Σκουληκάδο Ζακύνθου	137
Θάλεια Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου , Οι φεγγίτες των βασιλικών του 19ου αιώνα: Σύμβολα θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητας ...	163
Γιώργος Ντέλλας , Τα Εισόδια της Θεοτόκου και το Γενέσιο της Θεοτό- κου στη Σπάρτη της Πισιδίας. Δύο παραδείγματα αιγαιοπελαγίτικης εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του 19ου αιώνα στην Τουρκία	187
Αφροδίτη Πασαλή , Το καθολικό της Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεο- λόγου στη Μελίβοια Αγίας Λάρισας	211
Ελευθέριος Π. Περρωντής , Η εκ βάθρων ανακαίνιση του μητροπολιτικού ναού Αγίου Δημητρίου Κορώνης	235
Κωνσταντίνος Γ. Πιστόλης , Το καθολικό της Μονής Κανάλων στην Καρυά Ελασσώνας	253
Εύην Ν. Σίμου , Στοιχεία για την ναοδομία στην Πάτρα κατά τον 19ο αι- ώνα μέσω μελέτης συμβολαιογραφικών αρχείων	273
Ελένη-Άννα Χλέπα , Η αντανάκλαση της αρχιτεκτονικής του Μυστρά στη ναοδομία του Αναστάσιου Ορλάνδου	291

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

π. Τιμόθεος Αγγελής , Η ζωή και το εικονογραφικό έργο του ζωγράφου Δημητρίου Ευαγγ. Μπενάκη (1873-1950)	317
Νικόλαος Γραίκος , Η εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Ιε- ράπετρας Ασσιθίου Κρήτης από τα τέλη του 19ου αι. μέχρι τα τέλη του 20ού αι.: Οι μεταμορφώσεις των καλλιτεχνικών τάσεων και των τεχνοτροπιών	333
Γεωργία Γραίκου , Οι οθωμανικές επιδράσεις στη μεταβυζαντινή και στην νεοελληνική εκκλησιαστική ζωγραφική (18ος-19ος αι.)	361
Tudor Dinu , Οι απεικονίσεις ιερέων στις εκκλησίες της Βλαχίας κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα	377
Διάννα Ζάρρα , Η χριστιανική εικόνα του 19ου αι. ως τόπος διαπολιτισμι- κών συναντήσεων: Η περίπτωση μιας φορητής εικόνας από τον ναό της Αγίας Μαρίας Ιωαννίνων	393
Νικόλαος Μαρκοζάνης , Η εικονογράφηση του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Νέας Πεντέλης. Οι ασάλευτες αλήθειες και η εν χρώμα απεικόνισή τους	405
Κυριάκος Μαυρουδής , Η απεικόνιση του θαύματος της Θεοτόκου Ορχο- μενιώτισσας και Σκριπούς στον Ορχομενό	421

Σπύρος Μοσχονάς , Η αιοιογράρηση της εκκλησίας του Ευαγγελισμού (1948-1956) στην Αλεξάνδρεια από τον Μίκη Ματσάκη	437
Νικόλαος Μπονόβας , Οι επίγονοι του Διονυσίου εκ Φουρνά στο Άγιον Όρος (18ος-20ός αιώνας)	453
Χρυσιαλένα Εύγκη , Ο Ιωάννης Αθανασίου (Ντούντας) και η δράση του στη Σαλαμίνα (τέλη 18ου - αρχές 19ου αι.)	475
Ahilino Palushi , Σχετικά με τους ζωγράφους από τη Ντάρδα της Κορυτσάς και την καλλιτεχνική τους δημιουργία (μέσα 19ου - μέσα 20ού αιώνα)	483
Αλέξανδρος Παπαδόπουλος , Ζωγράφοι του 19ου αιώνα από την Αδριανούπολη. Μια πρώτη προσέγγιση	499
Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου - Ιωάννης Λιούγκος , Δημήτριος Παπαδιαμάντης και Αθανάσιος Καραντζούλας. Δύο ζωγράφοι του 19ου αιώνα στην Ήπειρο (Άρτα και Πρέβεζα)	517
Αμαλία Κ. Παπαϊωάννου , Το αιοιογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Αρτέμη στον Ι. Ν. Αγίου Βασιλείου Κεραμειών Κεφαλονιάς	533
Μαγδαληνή Παρχαρίδου , Δεβρελίδες ζωγράφοι στον ναό του Αγίου Αθανασίου στον Τρίλοφο Θεσσαλονίκης	551
Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης , Άγιοι Αιοιορείτες Αιοιογράφοι (19ος-20ός αι.): Ανταύγειες αιωνιότητας μέσα από την προσέγγιση στο εικονογραφικό τους έργο	565
π. Μιχαήλ Σταθάκης - Νικήτας Πάσσαρης , Μια άγνωστη εικόνα του Κρητικού ζωγράφου Μιχαήλ Πολυχρονίου στον ναό του Αγίου Γεωργίου Ψυχικού	585
Γεώργιος Κ. Τερμεντζόγλου , Έξι εικόνες του Πολύκλειτου Ρέγκου στην Ιερά Μονή Αγίας Θεοδώρας Θεσσαλονίκης	601
Μαρίζα Τσιάπαλη - Αθηνά Τοκμακίδου , Διακοσμημένα ταβάνια από μεταβυζαντινούς ναούς στο νομό Θεσσαλονίκης	613

ΓΛΥΠΤΙΚΗ - ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ

Ελένη Βλαχοπούλου , Σύγχρονη εκκλησιαστική - μοναστηριακή υφαντική της Κρήτης. Μια πρώτη προσέγγιση	631
Ευαγγελία Γεωργιτσογιάννη - Αναστασία-Ελένη Σοφή , Τα Ταφικά Μνημεία του Κοιμητηρίου του Πόρου Τροιζηνίας	649
Ευπραξία Γ. Δουλγκέρη - Χαρίλαος Ευ. Γουϊδής , 19ου αιώνας αγιασμού «σκευή χάλκεα», «σκευή αργυρά» και σκέψεις για αυτά	665
π. Σπυρίδων Κωνσταντής , Η περίπτωση των «μαρμάρινων ζητιάνων».	

Εξωτερικές αισθητικές στήλες για την ενίσχυση και αποπεράτωση ιερών Ναών της Αττικής	687
Δημήτρης Παυλόπουλος , Σκέψεις για την εκκλησιαστική ξυλογλυπτική στα χρόνια του Αγώνα για την Ανεξαρτησία	703
Νικόλαος Η. Πεταλωτής , Ένας άγνωστος Επιτάφιος της Μαρίας Κοκόνας του Ωρολογιά και της θυγατέρας της Γρηγορίας του 1821	707
π. Γεώργιος Πετρήs , Πέντε αντιμήνια του Αγιαννίτη Πατριάρχου Ιεροσολύμων Γερασίμου Πρωτοπαπά θησαυρισμένα σε ιερούς ναούς της βόρειας Κυνουρίας	721
π. Γεώργιος Πετρήs , Το τέμπλο του Μητροπολιτικού Ναού Λεωνιδίου Κυνουρίας	727

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Larysa Levchenko , The construction history and architectural peculiarities of the St. Nikolas Greek Church in Mykolaiv (Ukraine)	745
π. Διονύσιος Λυκογιάννης , Ο ναός της Αγίας Μαρίας του Φαγιά Ζακύνθου. Αρχειακές μαρτυρίες	759
Γεώργιος Α. Μπάρμπας , Η συντήρηση των τοιχογραφιών του Παναγιώτη Τέτση και η αποκατάσταση του εικονογραφικού προγράμματος του τρούλου στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Ρότερνταμ	775
Ελπίδα Σαλταγιάννη - Δημήτρης Καρβελάς , Καταγραφή εκκλησιαστικών αντικειμένων επτά ναών της ΠΕ Πρέβεζας	791
Alexandra Trifonova , Τα κειμήλια του ναού του Αγίου Δημητρίου (1830) στη Φιλιππούπολη και οι επιγραφικές τους μαρτυρίες	817

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ

Γεώργιος Οικονομίδης , Το νεοελληνικό ξυλόγλυπτο τέμπλο από τον 19ο αιώνα έως σήμερα. Η εξέλιξη του μέσα από την ματιά ενός σύγχρονου ξυλογλύπτη	843
---	-----

**Ο ΠΑΡΩΝ ΤΟΜΟΣ ΣΤ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗ-
ΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ – ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΕ-
ΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙ-
ΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ 2022**

**ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ι. ΣΟΥΚΗ
«ΦΟΙΝΙΚΗ»
(ΧΡΥΣΑΝΘΕΜΩΝ 102, 141 22 ΝΕΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ)**

**ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ
ΙΩΑΝΝΑΣ ΣΤΟΥΦΗ-ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ**